

آداب و رسوم ازدواج در میان اعراب خوزستان

زهرا ذوالفقاری^۱

مغرب، سرزمین بختیاری است و برخی از آنها همراه بختیارها کوچ می‌کنند.

خوزستان بدلیل دارابودن ویژگیهای آب و هوایی، از دیرباز تاکنون، مسکن ایلها و طایفه‌های گوناگون بوده‌است. تیره‌های متعددی که امروز در خاک پهناور خوزستان سکونت دارند در اصل از طوایف مختلف کرد؛ لر؛ ترک و عرب بنیان گرفته‌اند.

عربهای ساکن در خوزستان مردمی میهمان‌نواز؛ خوشرو؛ بردبار و مهربان هستند و نسبت به معرفی فرهنگ و هنر خود، اشتیاق و سخت‌کوشی کم‌نظیری ابراز می‌دارند. جامعه عرب خوزستان، جامعه‌ای نیمه سنتی است و در میان ایشان، پیوندهای خونی مستحکمی وجود دارد. آنها با افرادی که در جد سوم یا چهارم مشترک هستند، روابط نزدیکی دارند و علاوه بر اینکه آنها را عموزاده خطاب می‌کنند، در سختیها و شدايد، پیوسته در کنار یکدیگرند.

اعراب بومی ایران در مکانهای متعددی ساکنند، اما منطقه‌های عمده استقرار عربهای ایران عبارتند از: اهواز؛ اندیمشک؛ دزفول؛ شوشتر؛ مسجدسلیمان؛ سوسنگرد؛ شوش؛ ایزه؛ شادگان؛ رامهرمز؛ بهبهان؛ باغ‌ملک؛ بندرماهشهر؛ خرمشهر و آبادان.

سرزمین پهناور ایران، جایگاه زندگانی و سامان اقوام پرشمار و گوناگونی است که تاریخ دیرین این مرز و بوم، ایشان را گرد یکدیگر آورده است و اکنون، با وجود ویژگیهای خاص فرهنگی و زبانی، همگی اهل و تابع ایران بشمار می‌آیند. این تنوع قومی و فرهنگی آنچنان است که معمولاً در یک استان، قومیت‌های مختلفی در کنار هم روزگار می‌گذرانند و با پایبندی به آداب و رسوم دیرین خود، بر گوناگونی فرهنگی ایران زمین می‌افزایند. سرزمین پر بار خوزستان، از جمله استانهایی است که ویژگی یادشده، در آن به‌روشنی مشاهده می‌گردد. یکی از اقوامی که در این خطه زندگی می‌کنند، «اعراب خوزستان» هستند.

اعرابی که اکنون در خوزستان سکونت دارند، از قرون اولیه اسلامی به این سو، در تاریخ و حوادث آن سرزمین دخالت عمده داشته‌اند. اینان از بومیان باستان این منطقه نیستند و از عراق و شبه جزیره عربستان بدانجا آمده‌اند. از تاریخ دقیق ورود ایشان به خوزستان که در چه مقطع تاریخی و در عهد کدام پادشاهی بوده اطلاع درستی در دست نیست. گفته می‌شود که اولین طوایف عرب در قرنهای اول، دوم و سوم میلادی و در عهد اشکانیان به خوزستان آمده‌اند. قبایل عرب در منطقه‌ای میان اروندرود و خلیج فارس در جنوب، تا شوش در شمال خوزستان پراکنده‌اند. سکونتگاه آنها در

۱. کارشناس ارشد مردم‌شناسی و پژوهشگر بنیاد ایران‌شناسی

در زمان گذشته، ازدواج در میان عربها اغلب در سنین پایین و بصورت فامیلی انجام می‌گرفت. دختر و پسر تقریباً در انتخاب همسر نقشی نداشتند و این ریش‌سفیدان و بزرگان بودند، که تعیین می‌کردند باید با چه کسی ازدواج کنند. در واقع، ازدواج بصورت درون‌گروهی بود و فرد در صورت ازدواج با شخصی غیر از قبیله خود، از قبیله خویش طرد می‌شد. علت اصراری که بر ازدواجهای درون‌گروهی بوده، نگهداشتن انسجام فامیلی و قبیله‌ای و همچنین عدم اختلاط خون دو قبیله بوده‌است. اعراب خوزستان ازدواج «هم‌خون» را مایه پاک‌ی خون، نگهدارنده اصالت و منتقل‌کننده صفات عالی اجداد خود به نسلهای آینده می‌پنداشتند؛ بر همین مبنا نیز معمولاً ازدواج با قوم و خویش و مخصوصاً دخترعمو با پسرعمو را بیشتر تأکید می‌کردند؛ زیرا اعتقاد داشتند که این نوع ازدواج، پایداری بیشتری دارد و در عین حال با دادن دختر به خانه برادر، خیالشان از همه‌نظر راحت خواهد بود. در کنار این مسائل، مهریه و جهیزیه در این نوع ازدواجها بسیار ناچیز و ساده بود.

در سالهای اخیر بعلت آگاهی از عوارض ژنتیکی ازدواجهای فامیلی، این رویداد میان اعراب خوزستان رو به کاهش بوده‌است. در گذشته، دختر و پسر تا شب عروسی یکدیگر را نمی‌دیدند و شناختشان از طرف مقابل فقط در حد توصیفی بود که دیگران از او می‌نمودند. ولی امروزه پس از موافقت خانواده‌ها، پسر را برای دیدن دختر به مراسم خواستگاری می‌برند. گاهی نیز پیش می‌آید که خانواده دختر برای دیدن وضع زندگی داماد آینده خود به خانه آنان می‌رود که در گذشته این امر معمول نبود.

پسر عرب، زمانی به خواستگاری دختر موردنظر خود می‌رود که اطلاع دقیقی در مورد عدم وجود «ناهی» یا معترض در بین خویشاوندان درجه اول خانواده دختر داشته باشد. این امر در حقیقت نوعی احترام از سوی خانواده پسر تلقی می‌شود. «آیین نهوه» بر این باور است، که مهر دخترعمو و پسرعمو در آسمانها بسته شده‌است و این در معنای عشیره‌ای بمعنی حق و اولویت ازدواج هر دختر با پسرعمو یا پسر پسرعمو است و کسی حق ندارد بدون اجازه پسرعمو و در برخی مواقع بدون

زبان عربهای خوزستان عربی است، اما در عین حال با فارسی نیز آشنایی کامل دارند. در زبان عربهای ساکن خوزستان، گویش محلی خاصی وجود دارد که آنرا از زبان رسمی عربی در سایر کشورها مجزا می‌سازد. این تفاوت در گویش و لهجه باعث شده تا لهجه و بیان موسیقی نیز در این قوم از طریق نغمه‌هایی مانند «علوانیه»، هویتی مستقل و مجزا از سایر عربهای منطقه کسب نماید.

موسیقی عربهای خوزستان به دو بخش عمده و متفاوت تقسیم می‌شود:

۱. «بسته»؛ بیشتر موسیقی طربناک و شادی‌انگیز است و در مراسم عروسی و ... از آن استفاده می‌شود.
۲. «نعاوی» یا «نعی»؛ طیفی وسیع از موسیقی سوگویی را در برمی‌گیرد.

اعراب بدلیل زندگی سختی که دارند افرادی سرسخت و در عین حال مساوات‌جو هستند. شرایط سخت زندگی در صحرا، خلق و خوی خاصی نظیر عزت نفس را در آنها پدید آورده‌است. زندگی عشیره‌ای و قبیله‌ای به گونه‌ای است که نوعی برادری و همکاری بین افراد هر عشیره وجود دارد که در غم و شادی یکدیگر مشارکت می‌کنند. اعراب در مسائل اجتماعی، عمومی و دینی، پیرو بزرگان خود هستند. در امر ازدواج و خواستگاری، حضور ریش‌سفید عشیره، امری الزامیست.

چادر عرب، محلی برای شعرخوانی، موسیقی و مناسک مختلف؛ عکاس: بهمن کاظمی

مراسم به این دلیل است که عربهای خوزستان، برای سادات احترام و مقام خاصی قائل هستند.

در گذشته، مهریه توسط ریش سفیدان تعیین می‌شد و این ریش سفیدان بودند که بر سر مهریه چانه می‌زدند، اما امروزه جلسه‌ی خواستگاری جنبه‌ی تشریفاتی دارد و برای احترام به بزرگترها و اعضای فامیل برگزار می‌شود، در حالی که توافق اولیه بین دو خانواده قبلاً صورت گرفته‌است. در پایان مراسم، در برخی مناطق، فاتحه‌ای برای حضرت عباس (ع) خوانده می‌شود، دلیل خواندن این فاتحه بدین منظور است که تعهدی بین خانواده‌ی دختر و پسر ایجاد می‌کند که بر صحبت‌های خود پایبند باشند. مبلغ مهریه به پدر دختر داده می‌شود. اگر ازدواج درون‌گروهی باشد، میزان مهریه کم است، ولی اگر برون‌گروهی باشد، میزان مهریه بیشتر است. نکته‌ی قابل توجه این است که چه در گذشته و چه اکنون، شیربها و مهریه بطور جداگانه از داماد گرفته نمی‌شود. دلیل آن نیز درون‌گروهی بودن ازدواج است. در واقع مهریه در میان اعراب، شباهتی به مهریه در بین اقوام دیگر ندارد؛ آنچه بعنوان مهریه گرفته می‌شود، شبیه شیربها در اقوام دیگر است که آن هم برای تهیه‌ی جهیزیه و اسباب و وسایل عروس استفاده می‌شود و در واقع چیزی به پدر عروس نمی‌رسد. مهریه را به دو قسمت تقسیم می‌کنند؛ مبلغی را به خرید طلا اختصاص می‌دهند و بقیه‌ی آن را، صرف فراهم آوردن وسایل ضروری زندگی می‌کنند. داماد علاوه بر خرید لباس عروس، معمولاً به زنان فامیل عروس از قبیل مادر عروس، خواهران و زن برادرهای عروس هم پارچه یا پیراهنهایی تحت عنوان «خلعت» هدیه می‌دهد؛ البته در گذشته برای تعداد افراد بیشتری پارچه خریداری می‌شد، اما اکنون بدلیل مشکلات اقتصادی این امر ساده‌تر و کم‌هزینه‌تر اجرا می‌شود. در برخی مناطق، قبلاً خانواده‌ی داماد بجای مهریه، دختری از خانواده‌ی خود را به عقد ازدواج یکی از پسران طایفه‌ی عروس درمی‌آوردند. این دو دختر «صدایق» نام می‌گرفتند.

معمولاً یک یا دو روز پیش از برگزاری مراسم عقد، عروس را به «هفه»^۵ می‌برند. جاری‌شدن صیغه‌ی عقد، معمولاً در

۵. اصلاح

پرداخت پولی گزاف، با معیارهای قبیله‌ای، با دختری از عشیره‌های عرب ازدواج کند. این حق و اذن حتی در شرایطی که پسر عمو ازدواج کرده باشد، نیز جایز است و اگر این کار صورت نگیرد، در عرف عشیره‌ای بمعنی کفر و تجاوز به ناموس محسوب می‌شود. در صورتی که ناهی یا همان معترض نسبت به این خواستگاری اعتراضی نداشته باشد، جوان عرب مرحله‌ی اول را آغاز می‌کند که در اصطلاح این مرحله را «المشیه» یا «المشایه»^۲ می‌گویند. عربها جلسه‌ی خواستگاری را «خطبه» یا «خطوبه» نیز می‌گویند که دارای آداب خاص خود است. پدر دختر بعد از مشورت با بزرگان و برادران خود و دادن جواب مثبت به خانواده‌ی پسر، آماده‌ی برگزاری مراسم بعدی که یکی از مهمترین مراسم خواستگاری در بین عربهاست، می‌شود. در این مراسم مهریه و خرید وسایل زندگی زوجین نیز تعیین می‌گردد.

در گذشته دو و یا سه روز پس از خواستگاری، خانواده‌ی پسر مقداری لباس و لوازم مقدماتی مانند «بشت»^۳؛ حنا؛ شانه؛ کیسه‌ی حمام؛ آینه؛ عطر یا بخور و چند عدد پیراهن و پیژامه و قواره‌ی پارچه را خریداری می‌کردند و توسط مادر پسر و چند زن دیگر از فامیل، برای دختر بعنوان نشان می‌آوردند که به آن «نیشان» می‌گویند. نیشان در واقع نوعی نامزدی محسوب می‌شود که از آن روز به بعد زوجین وارد دوره‌ی نامزدی می‌شوند. امروزه هم رسم «نیشان بردن»، وجود دارد، ولی بجای نیشان، دختر و پسر حلقه‌ی نامزدی را رد و بدل می‌کنند.

سپس مراسمی در خانه‌ی دختر یا اقوام نزدیک او برگزار می‌شود. در یک مکان بزرگ یا حسینیه، این «گعده»^۴ برگزار می‌گردد. به این صورت که خانواده‌ی پسر یک روحانی و تعدادی از ریش سفیدان قوم و خویش و آشنای خود را به همراه می‌آورند و تلاش می‌کنند از اشخاص موقری برای شرکت در مراسم دعوت کنند، تا نزد خانواده‌ی عروس منزلت و احترام داشته باشند. در این مراسم، در برخی مناطق حتماً یک سید نیز به دعوت خانواده‌ی پسر شرکت می‌کند. حضور سید در این

۲. خواستگاری

۳. عبا

۴. نشست

روز قبل از مراسم عروسی را جشن می‌گیرند که به آن «حفله» می‌گویند.

روز عروسی نیز آداب ویژه‌ای دارد، نوع و کیفیت مراسم ازدواج و پوشش عروس و داماد به فرهنگ و آداب جامعه بستگی دارد. امروزه لباس توری و سفید رنگ در بسیاری از کشورها و اقوام مرسوم است؛ البته گاهی در اهواز و مناطق آن و شهرهای جنوبی استان خوزستان دیده شده که داماد با لباس عربی («دشداشه» و «کوفیه» و «عگال» و «بشت»)، در مراسم عروسی حاضر می‌شود، اما بیشتر، کت و شلوار در بین دامادها متداول است، ولی در بین عروسها از لباس عروس سفید استفاده می‌شود.

در هنگام برگزاری مراسم عروسی، همواره شخصی در کنار داماد ایستاده و اصولاً این شخص باید جوان و تیزهوش باشد. وظیفه این شخص بیشتر همیاری داماد به هنگام انجام رسوم و احترام به میهمانان است و در بعضی موارد هم نکاتی را که احتمالاً داماد بدلیل هیجانی که در آن زمان دارد، فراموش می‌کند به وی متذکر می‌شود. به این شخص در بیشتر مناطق ایران «ساقدوش» گفته می‌شود. در مناطق جنوبی همچون خرمشهر؛ ماهشهر؛ شادگان؛ آبادان و... به آن «وزیر» می‌گویند و در بقیه مناطق به این شخص «هراب» گفته می‌شود. در عربی فصیح، هراب یا وزیر را «وصیف» گویند.

شام عروسی که برای میهمانان تدارک دیده می‌شود، بستگی به توان مالی خانواده‌ها دارد. در بین خانواده‌هایی که توان مالی خوبی دارند، شام مفصلتر و در نتیجه پرهزینه‌تر تهیه می‌شود؛ بعنوان مثال از «مفتح» یا «مفتح» که غذای معروف و مرسوم عربی است، در بین طبقات مرفه بعنوان شام عروسی از میهمانان پذیرایی می‌شود. بعد از شام و پایان مراسم عروسی، اقوام نزدیک داماد، عروس و داماد را با «هوسه»^۸ تا در حجله همراهی می‌کنند. هوسه را مردان و زنان خویشاوند نزدیک داماد اجرا می‌کنند، در صورتی که هوسه‌کننده زن باشد، دیگر به آن هوسه نمی‌گویند، بلکه آن را «گوله» می‌نامند.

۸. یک نوع پایکوبی که با خواندن شعر و آرزوی خوشبختی برای زوجین همراه است.

«محضر»^۶ انجام می‌شود. در گذشته، پس از عقد، عروس و داماد تا سه روز حق نداشتند از خانه بیرون بروند، که امروزه این رسم نیز کم‌رنگ شده است.

دختر عرب خوزستان؛ عکاس: زینب روستایی

در گذشته، حنابندان یا «لیلة الحنا» ساده برگزار می‌شد، اما امروزه همراه با جشن است و عروس، لباس سبز مجلسی می‌پوشد، حنا را در طبق می‌گذارد و به همه تعارف می‌کند. این مراسم یک شب قبل از عروسی در منزل پدر عروس برگزار می‌شود و همه به شادی و پایکوبی می‌پردازند.

اعراب خوزستان به مراسم عروسی «زفاف» می‌گویند. مهمترین ویژگی این مراسم زیبا در گذشته شرکت و مشارکت در برگزاری مراسم عروسی بود. بر روی رودخانه «بلم» می‌گذاشتند و عروس را با بلم به خانه داماد می‌بردند. همچنین «زوافیف» به مردانی گفته می‌شد که عروس را با بلم به خانه داماد می‌بردند. این شکل عروس‌بردن، باعث می‌شد که همه اهالی روستا و جمعیت بین راه، شاهد این مراسم باشند و این چنین در جشن شرکت کنند.

روز ازدواج را عربها «عُرس» می‌گویند که مانند واژه عروس هر دو عربی هستند و به داماد نیز «عریس» گویند. در زبان فارسی، عروس همچنین بعنوان نوعی نسبت خویشاوندی سببی هم بکار می‌رود؛ به این معنا که همسر پسر شخص، عروس اوست؛ اما عربها به آن «جَنَه»^۷ می‌گویند و به داماد یا همان شوهر دختر، «نسیب» گویند. برخی خانواده‌ها نیز چند

۶. دفتر ازدواج

۷. در عربی فصیح، کَنَه تلفظ می‌شود.

بعد از اینکه عروس به خانه داماد می‌رسد، به استقبال او می‌آیند و جلوی او گوسفند قربانی می‌کنند که به آن «فیده» یا «فدیه» می‌گویند. معمولاً از عروس و داماد می‌خواهند دل گوسفند را بطور مشترک بخورند. قدیمیها معتقد بودند که این کار سبب می‌شود، عروس و داماد با هم یکدل و همراز باشند.

یکی از عادات خاص مردم در زمان برگزاری مراسم عروسی، رقصهای بومی است. در نزد اعراب خوزستان معروفترین این رقصها، «چوبیه» نام دارد و بنظر می‌رسد از قدمت زیادی برخوردار باشد. هدیه‌ای که بعد از مراسم عروسی به عروس و داماد داده می‌شود، در مناطق مختلف با اسامی متفاوتی نامیده می‌شود. برای نمونه، مردم عرب سمت شمال غرب و مرکز خوزستان، از جمله شوشتر؛ شوش؛ دزفول؛ مناطق چعب؛ الحایی؛ عبدالخان؛ شهر حر؛ ملاثانی؛ شیبان و شعیبیه، اکثراً به کادوی عروسی «هَرَب» می‌گویند. اما مردم اهواز؛ رامهرمز؛ سوسنگرد و مناطق رفیع و هویزه و ... آن را «اریوگ» و «نگوط» می‌خوانند. البته عده‌ای کادو را اریوگ و پول نقد را نگوط می‌نامند. حال آنکه مردم جنوب و جنوب غرب خوزستان، هدیه زوجین را تنها نگوط می‌گویند، در گذشته عروس مقداری شیرینی از خانه پدری خود برای پذیرایی از میهمانان می‌آورد و آنرا در ظرفی جلوی ایشان می‌گذاشت و میهمان بعد از میل کردن شیرینی، هدیه خود را در ظرف می‌گذاشتند. یک هفته بعد از مراسم ازدواج، خانواده داماد، وظیفه دارد

در بسیاری از مناطق، تیراندازی به‌هنگام ورود عروس به خانه داماد مرسوم است. رقص دسته‌جمعی «یزله» که با پایکوبی و شادمانی همراه است، از جمله رقصهای رایج عربی هنگام ورود عروس به خانه داماد است. در واقع یزله شامل دو بخش متضاد است؛ در عروسی و عزا هر دو بکار گرفته می‌شود و شکل خطابه‌ای دارد. نوع اشعار یزله آزاد است، تفاوت یزله سوگواری با عروسی تنها در مضمون اشعار است. مهوسچی یا شاعر، گاه در میان جمعیتی که به دور او حلقه زده‌اند، استوار می‌ایستد و با سه بار تکرار «هو، هو، هو» جمعیت را برای شنیدن اشعارش آماده می‌کند، سپس همراه با حرکات دست و احياناً دور زدن در دایره، سه نیم بیت هم‌وزن و قافیه و شعارمانند را با زبان رسا و بلند ادا می‌کند. آنگاه با چند بار کوبیدن پای راست خود بر زمین، مصراع چهارم را که از حیث وزن و آهنگ تندتر و حماسیتر است، می‌خواند؛ جمعیت با او هم‌صدا می‌شود، پس از چند بار تکرار این اشعار، همگی با دیدن آهسته بسویی که قبلاً تعیین شده‌است، حرکت می‌کنند و یا در میدان به گردش می‌افتند. این شعر، هم در ایام سوگواری شخصیت‌های مهم اجتماعی و هم در شب عروسی و یا به‌هنگام رزم، توسط مردان و زنان، اجرا می‌شود و بیشتر بمنظور تحریک احساسات اجتماعی بکار می‌رود. «نی همبون» از سازهای کمابیش رایج در عروسیهای قوم عرب است؛ البته بیشتر اقوام خوزستان از آن در مراسم عروسی

شادی و پایکوبی «یزله» در مراسم عروسی؛ عکاس: بهمن کاظمی

تیراندازی هنگام ورود عروس به خانه داماد؛ عکاس: محمدرضا دهباری

استفاده می‌کنند. امروزه از سازه‌های مدرن، مانند ارگ نیز در مراسم عقد و عروسی استفاده می‌شود.

- کاظمی، بهمن؛ موسیقی قوم عرب، تهران: مؤسسه ترجمه و نشر آثار هنری متن، ۱۳۹۰.

تا خانواده عروس را دعوت کند و عروس برای اولین بار بعد از مراسم ازدواج، خانواده خود را از نزدیک می بیند.

مقاله

- انواری، زهره؛ «آداب و رسوم ازدواج در اقوام ترکمن و عرب خوزستان»، فصلنامه فرهنگ مردم ایران، شماره شانزده، بهار ۱۳۸۸.

رقص شمشیر اعراب خوزستان؛ عکاس: بهمن کاظمی

- قییم، عبدالنبی؛ «نگاهی جامعه‌شناختی به زندگی و فرهنگ مردم عرب خوزستان»، مطالعات ملی، شماره هفت، بهار ۱۳۸۰.

منابع عکس

- کاظمی، بهمن؛ موسیقی قوم عرب، تهران: مؤسسه ترجمه و نشر آثار هنری متن، ۱۳۹۰. ص ۱۸۵-۲۰۰.

نتیجه‌گیری

مردم عرب خوزستان، خود را جزئی جدایی‌ناپذیر از ملت بزرگ ایران می‌دانند. جامعه عرب خوزستان، جامعه‌ای نیمه سنتی است، زیرا بخش اعظم مردم ترجیح می‌دهند، مناقشات و اختلافات خود را از طریق سازمان سنتی عشیره‌ای حل و «فصل» کنند. از خصلت‌های این قوم، میهمان‌نوازی آنهاست. نزد عرب‌های خوزستان، میهمان بسیار عزیز و گرامی است و بهترین غذا را برای پذیرایی از او مهیا می‌کنند و تا زمانی که فرد میهمان نزد آنهاست از مصونیت کامل برخوردار است. طلاق در میان زنان عرب مرسوم نیست و آنرا مذموم می‌دانند؛ به‌همین دلیل، میزان طلاق در میان این مردم بسیار پایین است.

منابع الکترونیکی

- منصور آل کثیر، قاسم؛ آیین ازدواج در بین مردم عرب خوزستان.

- <http://anthropology.ir/node/7948>

- نگاهی به آیین ازدواج عرب‌های خوزستان؛ تاریخ انتشار: ۲۴ بهمن ۱۳۹۰.

- <http://www.tabnak.ir>

منابع

کتاب

- افشار سیستانی، ایرج؛ نگاهی به خوزستان، تهران: نشر هنر، ۱۳۶۶.

- www.irna.ir

- www.isna.ir

- غرایق زندی، داود؛ ایرانیان عرب تبار (مردم شناسی ساختاری قومی اعراب خوزستان)، تهران: افکار، سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۸۵.

- www.farsnews.com

۹. فصل بمعنی فیصله بخشیدن به نزاعها و پرداخت خسارت به طرف صاحب حق است.